

کلیدواژه‌ها: برنامه‌درسی، مفردات قرآن.

اهمیت و ضرورت و جایگاه درس تفسیر و علوم قرآنی در رشته علوم و معارف اسلامی

قرآن، پیام روشن الهی است که همه انسان‌ها را به راستی و رستگاری دعوت می‌کند. از صدر اسلام تا کنون، آموزش این پیام جاودانه الهی، از مهم‌ترین اهداف تعلیم و تربیت در میان مسلمانان بوده است.

مهم‌ترین رویکرد برنامه آموزش قرآن به‌ویژه برای دانش‌آموزان رشته علوم و معارف اسلامی که اهداف و سایر بخش‌های این آموزش را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد، جامعیت آموزش قرآن است؛ یعنی آموزش قرآن باید به نحوی باشد که از یک‌سو همه حیطه‌های یادگیری را شامل شود و به‌ویژه بر حیطه عاطفی که متکفل ایجاد و تقویت انس و علاقه دانش‌آموزان به قرآن و یادگیری آن است، تأکید ورزد و از سوی دیگر، تمامی موضوعات ضروری آموزش قرآن مانند: روان‌خوانی، صحت قرائت، توانایی درک معنای عبارات و آیات ساده قرآن، آشنایی با معارف انسان‌ساز آن و تدبر در آیات الهی را در حد امکان شامل شود.

دانش‌آموزان پیش از ورود به این رشته تحصیلی در دوره‌های ابتدایی و راهنمایی، هم‌چون سایر دانش‌آموزان، به اهداف مقدماتی آموزش قرآن، یعنی توانایی خواندن قرآن کریم و درک معنای عبارات و آیات ساده قرآن دست پیدا می‌کنند و از آن‌جا که در دوره متوسطه، در رشته علوم و معارف اسلامی تحصیل می‌کنند، باید با اهداف میانی آموزش قرآن، یعنی آشنایی بیش‌تر با قرآن کریم و معارف انسان‌ساز آن، چگونگی تدبر در آیات الهی و شیوه‌های تفسیر این کتاب آسمانی نیز آشنا شوند.

برای رسیدن به این هدف، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی در رشته معارف و علوم اسلامی، پس از تصویب سه‌عنوان درسی تفسیر و علوم قرآنی، آشنایی با مفردات قرآنی و قرائت و تجوید قرآن، براساس ابلاغ شورای عالی آموزش و پرورش، به تدوین و تألیف متون آموزشی دروس فوق اقدام کرد.

در این راستا، ابتدا راهنمای برنامه درسی که طرح و نقشه تفصیلی هر درس به‌همراه مراحل گوناگون آن است، طی جلسات مشترک بین استادان مدرسه عالی شهید مطهری و شورای گروه قرآن دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی تهیه شد.

امید است با عنایات خداوند متعال، اقدامات انجام‌شده برای دانش‌آموزان رشته علوم و معارف اسلامی، در انس بیش‌تر با قرآن و نشر فرهنگ اسلامی راه‌گشا باشد.

آشنایی با برنامه‌های درسی

برنامه‌درسی آشنایی با مفردات قرآن کریم

یونس باقری

رویکرد حاکم بر برنامه درس آشنایی با مفردات قرآن

الف) بهره‌گیری از متن قرآن کریم

هر چند در این درس، توانایی دانش‌آموزان در درک مفهوم واژه‌های قرآنی و معنا کردن آیات و عبارات قرآنی ارتقا می‌یابد، ولی محتوای دروس و سازمان‌دهی آن‌ها به‌گونه‌ای است که دانش‌آموزان می‌آموزند، چگونه می‌توان به‌طور مستقیم از قرآن کریم بهره گرفت و آموزه‌های دینی را از متن آیات و ارتباط آن‌ها با یکدیگر استخراج کرد. این امر، فواید جانبی دیگری هم‌چون انس با قرآن کریم و عادت کردن در ارجاع مسائل به قرآن کریم

نیز دارد.

ب) تکمیل حلقه‌های آموزشی قرآن کریم

این درس به دنبال دروس آموزش قرآن در دوره ابتدایی و راهنمایی، ضمن تقویت و توسعه آن اهداف، به ویژه ارتقای توانایی معنا کردن آیات و عبارات قرآنی، برای ورود به حوزه تدبر و تفسیر قرآن، نقش واسطی و آلی دارد. از این رو، اهداف، محتوا و سازمان‌دهی آن و روش تدریس و ارزش‌یابی این درس، به گونه‌ای تدوین می‌شود که این نقش را به خوبی ایفا کند و آمادگی لازم را برای دانش‌آموزان در درس تفسیر و علوم قرآنی فراهم آورد.

اصول حاکم بر برنامه درس آشنایی با مفردات قرآن

مراحل برنامه درسی عناوین فوق، در پرتو اصول زیر انجام می‌پذیرد:

۱. توجه به رعایت توازن بین درک و فهم دانش‌آموزان و موضوعات مطرح شده

از آن جا که علوم و معارف قرآنی در سطوح متفاوت قابل طرح و ارائه است، برای دست‌یابی به اهداف آموزشی و تربیتی در برنامه‌ریزی این درس، توجه ویژه‌ای به میزان درک و فهم دانش‌آموزان و علاقه‌مندی آنان به این گونه مباحث می‌شود.

۲. کاربردی بودن مباحث با توجه به نیازهای فردی و اجتماعی مخاطبان

با توجه به ضرورت بهره‌مندی دانش‌آموزان و نسل جوان از معارف قرآنی و سرچشمه جوشان وحی، مطالب و مباحث به گونه‌ای گزینش و طرح می‌شود که پاسخگوی نیازهای فکری و روحی دانش‌آموزان در دوران جوانی و شرایط حاکم بر جامعه باشد.

۳. اولویت‌بندی مطالب با رعایت تنوع و جذابیت آن‌ها

با توجه به روحیات دانش‌آموزان و اهمیت ایجاد علاقه به استفاده از مفاهیم و معارف قرآنی، موضوعات و شیوه طرح مباحث، دارای تنوع و جذابیت است.

۴. ارتباط طولی و عرضی مباحث با یکدیگر

برای ایجاد انسجام در مفاهیم آموزشی در ذهن دانش‌آموزان، طرح مطالب به گونه‌ای است که با مطالب دروس بعدی در همان کتاب و با مطالب دیگر در این رشته، تناسب و هماهنگی داشته باشد.

۵. ایجاد انس و علاقه

از آن جا که یکی از شرایط استفاده و بهره‌مندی از معارف قرآنی، مأنوس شدن با قرآن کریم است، از این رو مطالب این درس به گونه‌ای طراحی می‌شود که بتوان به این هدف نایل شد.

۶. استفاده از واژه‌های پرکاربرد و کلیدی قرآن کریم

برای دست‌یابی به اهداف این درس، واژه‌هایی انتخاب می‌شوند که اولاً دارای مشتقات پرکاربرد در قرآن کریم و ثانیاً دربردارنده مفاهیم مهم و مفید برای دانش‌آموزان هستند.

۷. توجه به لغات هم‌خانواده

در این درس، به منظور توسعه توانایی دانش‌آموزان در درک معنای عبارات قرآنی و نیز سهولت در امر آموزش و یادگیری بهتر، به لغات هم‌خانواده هر واژه نیز توجه ویژه‌ای شده است. بدین منظور، دانش‌آموزان با کلمات هم‌خانواده و مشتقات آن‌ها آشنا می‌شوند.

دانش‌آموزان پیش از ورود به این رشته

تحصیلی در دوره‌های ابتدایی و راهنمایی،

هم‌چون سایر دانش‌آموزان، به اهداف

مقدماتی آموزش قرآن، یعنی توانایی خواندن

قرآن کریم و درک معنای عبارات و آیات

ساده قرآن دست پیدا می‌کنند

۸. استفاده از واژه‌های کلیدی

۳. شناخت ویژگی‌های صرفی برخی از لغات و واژه‌های کلیدی قرآن کریم با استفاده از آموخته‌های درس عربی

با توجه به محدودیت حجم محتوای کتاب، به واژه‌های کلیدی پرداخته شده است تا از این رهگذر بتوان به مفاهیم برخی از آیاتی که مورد نیاز دانش‌آموزان در زمینه‌های گوناگون زندگی فردی و اجتماعی آن‌هاست، دست یافت.

ب) حیطه مهارتی

۱. تقویت توانایی درک معنای عبارات و آیات قرآنی
۲. توانایی دستیابی به درک صحیح از مفهوم واژه‌های کلیدی قرآن کریم
۳. توانایی بهره‌گیری از شناخت واژه‌ها در تفسیر آیات قرآن

اهداف درس آشنایی با مفردات قرآن

(پایه دوم متوسطه)

الف) حیطه شناختی

۱. توسعه آشنایی با معنای کلمات پرکاربرد قرآنی و مشتقات رایج آن‌ها
۲. آشنایی با ریشه برخی از واژه‌های کلیدی قرآن و کاربردهای گوناگون آن به منظور زمینه‌سازی برای تفکر، تدبر و تفسیر آیات

ج) حیطه عاطفی

۱. انس و علاقه به قرآن کریم به کمک شناخت مفاهیم واژه‌های کلیدی آن
۲. شوق و رغبت بیشتر به قرائت قرآن کریم به وسیله ارتقای توانایی درک معنای آیات و عبارات قرآنی
۳. علاقه به تدبر در آیات قرآن کریم

آشنایی با مفردات قرآن «پایه دوم متوسطه»

ردیف	مفاهیم اساسی ^۱	تعمیم‌ها
۱	رسالت	این ریشه در مصادیق متفاوتی مانند ارسال رسل، باد، فرشتگان، عذاب و شیطان به کار می‌رود.
۲	ایمان	۱. ریشه و معنای لغوی و مشتقات آن مانند: امن، مامن، مأمون، امین، امانت و ایمان ۲. مهم‌ترین کاربرد آن در معنای مصطلح ایمان است؛ معنای دقیق و اصطلاحی ایمان
۳	تعقل، تفکر، تدبر و تفقه	۱. معنای ریشه و کاربرد این مفاهیم ۲. قرآن تعقل و تفکر در موضوعات خاصی را بیش‌تر توصیه می‌کند. ۳. تعقل و تفکر نتایج و آثار خاص و ارزشمندی دارد.
۴	شکر	۱. معنا، انواع و مشتقات شکر در قرآن ۲. آثار شکر (معرفت به آیات الهی، افزایش نعمت، نتیجه‌ی کفران نعمت و...) ۳. شکرگزاران در قرآن (شاکر و شکور) ۴. قرآن به شکرگزاری از خدا، والدین و... دستور داده است.
۵	کفر	۱. ریشه و معنای لغوی و مشتقات آن: کفر، کفروا، کفر، کافران، کفور کفار، کفاره، کفره ۲. مهم‌ترین استعمال آن، در بحث ایمان و کفر است (معنای اصطلاحی) ۳. قرآن برای کفر، زمینه و علی قائل است. ۴. عواقب و آثار کفر ۵. کفر و کفران (ارتباط معنایی، ارتباط وجودی) ظلمی عظیم و گناهی ناخوشودنی است.
۶	عبادت	۱. معنای عبد و عبادت و مشتقات و کاربردهای آن در قرآن ۲. آثار عبادت و بندگی و نتایج استکبار و استنکاف از عبادت ۳. انواع معبودها (خدای واحد، هوای نفس، طاغوت، شیطان و...) ۴. اخلاص، توحید شرط قبول عبادت، عبادت منحصر در ذات الهی است. ۵. صراط مستقیم، عبادت خداست. ۶. ویژگی‌های عبادالرحمن

۷	اطاعت	<p>۱. معنا، انواع مشتقات و کاربرد اطاعت در قرآن</p> <p>۲. اطاعت خدا، پیامبر، اولوالامر، والدین و... واجب است.</p> <p>۳. اطاعت از غیر خدا در راستای اطاعت از خدا، عین اطاعت خداست.</p> <p>۴. کسانی که باید اطاعت شوند و آثار این اطاعت</p> <p>۵. کسانی که نباید اطاعت شوند و آثار اطاعت از این افراد</p>
۸	اصلاح و افساد	<p>۱. مصادیق و کاربردهای گوناگون صلح، اصلاح، یصلح، صلح، اصلاح، مصلح، عمل صالح (صالحات) و فساد، فاسد، مفسد و افساد</p> <p>۲. اصلاح بین برادران ایمانی به عدل، اصلاح میان مردم</p> <p>۳. قرآن برای کسانی که در زمین فساد می‌کنند، عواقب سختی قائل است.</p>
۹	ظلم	<p>۱. معنا، انواع مشتقات و کاربردهای ظلم در قرآن</p> <p>۲. آثار ظلم</p> <p>۳. قرآن چه کسانی را ظالم و چه کسانی را ظالم‌ترین می‌شمارد. کسانی که تکذیب آیات الهی، کتمان شهادت، منع از مساجد، افترا بر خدا، اعراض از آیات الهی، تکذیب قرآن و... را مرتکب می‌شوند، ظالم‌ترین افراد هستند.</p> <p>۴. نفی ظلم از خداوند متعال</p> <p>۵. رابطه ظلم، ظلمات و نور</p>
۱۰	قسط و عدل	<p>۱. معنا، مشتقات و کاربرد قسط و عدل در قرآن</p> <p>۲. امر به اقامه قسط و عدل</p> <p>۳. فرق قسط و عدل</p>
۱۱	تقوا و فجور	<p>۱. معنا، مشتقات، کاربرد تقوا و فجور در قرآن</p> <p>۲. ارزش و جایگاه تقوا (بهترین توشه)</p> <p>۳. دعوت انبیا به تقوای الهی</p> <p>۴. آثار تقوا (بهرمندی از هدایت الهی، گشایش در کارها، قوه درک و تشخیص حقایق، بهرمندی از امنیت الهی در دنیا و آخرت، بهرمندی از نعمات دنیوی، دور ماندن از گزند وسواس شیطانی، بهرمندی از کمک و یاری خدا، دستیابی به فلاح و فوز، و دوستی‌های منکی بر تقوا ناگسستنی است.</p> <p>۵. صفات متقین (ایمان بر غیب، پیامبران، آخرت، بهرمندی از حب و ولایت الهی، انجام اعمال صالح مانند انفاق و...)</p> <p>۶. آثار فجور</p> <p>۷. تفاوت فاجر و کافر</p> <p>۸. تقابل تقوا و فجور (ام تجعل المتقین کالفجار...)</p>
۱۲	انفاق	<p>۱. معنا، انواع، مشتقات و کاربرد انفاق در قرآن</p> <p>۲. ارزش و جایگاه انفاق در نظام تربیتی و اقتصادی اسلام</p> <p>۳. انفاق قرض به خداست.</p> <p>۴. از جمله شرایط انفاق ارزشمند عبارت است از:</p> <ul style="list-style-type: none"> - انفاق از آن‌چه دوست دارد. - انفاق پنهان - دور از منت و آزار - همراه با اخلاص - بزرگ ندانستن عمل خویش - انفاق به نیازمند واقعی <p>۵. ارتباط انفاق و رزق</p>

۱۳	طغیان	<p>۱. معنا، مشتقات و کاربرد طغیان در قرآن</p> <p>۲. علل و آثار طغیان (تکذیب پیامبران، استغناء، هلاکت، جهنم)</p> <p>۳. امر پیامبران به اجتناب از طاغوت و کفر به آن</p> <p>۴. ثمرات اجتناب از طاغوت و کفر به آن</p>
۱۴	ابتلا و فتنه	<p>۱. معنا، انواع مشتقات و کاربرد ابتلا در قرآن</p> <p>۲. هدف از ابتلا، بروز صلاحیت باطنی انسان نسبت به آن چه که کسب کرده است، می‌باشد.</p> <p>۳. اسباب ابتلا</p> <p>۴. همه انسان‌ها اعم از مؤمن و کافر، پیامبر، اولیای الهی و مردم عادی، در معرض امتحان و ابتلای الهی هستند.</p> <p>۵. فتنه و آزمایش از سنن الهی است.</p> <p>۶. اسباب فتنه و آزمایش انسان (فرزند، هسر، مال، شیطان و...)</p> <p>۷. هدف از فتنه</p>
۱۵	فلاح و رستگاری	<p>۱. معنا، مشتقات و کاربرد فلاح در قرآن</p> <p>۲. اسباب فلاح</p> <p>۳. متقین، کسانی که در مسیر هدایت الهی هستند. کسانی که بر حرص نفس فائق آمده‌اند و... مفلح هستند.</p> <p>۴. ساحران، کافران، ظالمان، مجرمان و... به پیروزی و فلاح راهی ندارند.</p>
۱۶	خسران و ناامیدی	<p>۱. معنا، انواع، مشتقات و کاربرد خسران و خبیثه (ناامیدی) در قرآن</p> <p>۲. انسان بدون ایمان و عمل صالح خاسر است.</p> <p>۳. حزب‌الشیطان، کافران به آیات الهی، گمراهان و... زیان‌کاران هستند.</p> <p>۴. اسباب خسران (ظلم و کفر که موجب حبط عمل است و...)</p>
۱۷	توبه و انابه	<p>۱. معنا، انواع، مشتقات و کاربرد توبه در قرآن</p> <p>۲. زمان و شرایط توبه مقبول</p> <p>۳. نسبت توبه خدا با توبه انسان</p> <p>۴. توبه نصح</p> <p>۵. توبه به هنگام مرگ، توبه کسانی که پس از ایمان، کفر می‌ورزند و در کفر خود می‌روند و... پذیرفته نمی‌شود.</p> <p>۶. محبت خدا و... از آثار توبه است.</p> <p>۷. انابه، از صفات پیامبران و اولیای الهی است.</p> <p>۸. تفاوت توبه و انابه</p> <p>۹. گناه و توبه</p>

- پی‌نوشت
۴. «لرأیته خاشعاً متصدعاً من خشية الله» [حشر/ ۲۱].
۵. این مفاهیم با توجه به اصول حاکم بر برنامه و اهداف این درس
۱. فتجلی لهم سبحانه فی کتابه... [نهج‌البلاغه/ خطبه ۱۴۷].
۲. «و نزل من القرآن ما هو شفاء و رحمه للمؤمنین» [اسراء/ ۸۲].
۳. «یس و القرآن الحکیم» [یس/ ۱ و ۲].
- انتخاب شده‌اند و هم‌چنین در سایر دروس این رشته، کمتر- به‌طور مستقیم- مورد بحث قرار می‌گیرند.

